

YÖRÜK/TÜRKMEN KÜLTÜRÜNDE “ÇALTI BONCUK”

ÖZET

Kültürel incelemelerde, birey ya da topluluğun savunma refleksiyle yani olumsuz etkilerden korunma yöntemleriyle her toplulukta karşılaşmaktadır. Bu eylem fiziki olduğu gibi manevi ya da bilinmeyen etkilerden korunmaya yönelik de olabilmektedir. Bu çalışmanın konusu, Yörük/Türkmen topluluklarında olumsuz etkilerden (nazar), savunma ve korunma amaçlı kullanılan “çaltı boncuk” hakkında ayrıntılı bilgi vermektir. Çalışmanın amacı ise; bu uygulamalarda en büyük etken olan kültüre özgülüğü ortaya koyabilmektir.

Kültüre özgünlük her kültürün geçmişten getirdiği bir birikimle şekillenmektedir. Topluluklar arası kıyaslamalarda benzerlik ve farklılıklarla karşılaşabilmektedir. Toplumsal yapı, din, inanışlar, coğrafya vb. pek çok etken bu özelliklerin belirleyicisi konumundadır. Bir topluluğun ve üyesi olan bireylerin her türden refleksi topluluğu tanımlamakta bir yöntem olarak ele alınabilmektedir. Bu çalışma ile; İzmir, Torbalı ilçesi Ahmetli Köyü’nde yapılan saha çalışmasında “çaltı boncuk”tan yola çıkılarak uygulandığındaki kültürün getirdiği özelliklere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler

Yörük kültürü, nazar, sembol.

BEADS IN CULTURE OF TURKISH NOMADS/ TURKMENS

ABSTRACT

In cultural research, there are several examples of self-defense acts, put differently, methods to get protected from harmful factors. These methods can be towards to physical, spiritual or non-physical factors. In a broad perspective, this paper aims to investigate the beads in the culture of Turkish Nomads/ Turkmens which are being used as a protecting and defending object. The main objective of this paper is to reveal the culture specific factor of communities.

Being culture specific is taking shape through an aggregation of culture from past to present. There are several comparisons with similarities and also differences between communities. Social structure, religion, beliefs, geography etc. can be shown as subjects of these comparisons. Each method that communities or the people belonging to these communities use is a way to identify those communities. This paper provides an understanding of the specifications that bead culture brings according to the area work that is done in Ahmetli, Izmir.

Key Word

Culture Of Turkish Nomads, nazar, symbol.

GİRİŞ

İnsan bilinmeyen tehlikeler karşısında da, kaygıyı önlemek için korunma yolları geliştirmiştir. Çünkü bilinmeyen korkutur ve doğal bir savunma refleksi ortaya çıkarır. Bu tehlikelere maruz kalma durumu “nazar değme” , koruma/kollama dileğiyle yapılan her türlü uygulama da “nazarlık” olarak adlandırılmaktadır (Candan 2008:444). Bu eyleminin altında manevi güçler, kötü göz, kötü niyet, söz ve enerjilerden sakınma amacı yatar (Acıpayamlı 1962:19). Bu manevi savunma topluluğun kültürel alt yapısıyla doğrudan orantılı olarak ayin, büyü, tılsım vb. uygulamalara dönüşür.

Nazar ile ilgili inanışlar nazar değme, nazardan korunma ve nazarı uzaklaştırma başlıkları altında kategorilendirilebilir (Artun, 2014:357). Normal giden yaşamda istenmeyen olumsuz etkilerin görülmesi, yani sağlıklı iken hastalanma ya da kaza geçirme, hane içinde yaşanan ani olumsuzluklar, doğal afetler ya da tarladaki üründen ya da hayvandan yeterli mahsul alamama durumu nazar değmesinin bir sonucu olarak yorumlanmaktadır (Çıblak 2004:12). Hatta “kem göze gelmek” ifadesi de kullanılır. Bunlar arasında da nazar ve göze gelmenin kategorilerinden de söz edilir. Bunun ayrımı “annesi çocuğu çok severse annenin nazarı değer, ama başkalarının gözü değer” şeklinde bir ifade edilmektedir (Elif Çoban, Ahmetli Köyü, 83, 27.01.2016). Burada nazar değmesi biraz daha zararsız/telifisi mümkün bir durum gibi sembolize edilirken göz değmesinin daha zarar verici bir etkisi olduğu şeklinde yorumlandığı görülmektedir.

Nazar değdiğine inanıldığı takdirde şifa bulmak amacıyla çeşitli uygulamalara gidilmektedir. Yapılan uygulamalar “başından tuz çevirme”, “kurşun dökme” ya da ateşe “akgünlük atma” uygulamaları en önemlileri olarak bahsedilmektedir.

Başından tuz çevirmenin neden ve nasıl yapıldığı hakkında Elif Çoban “Çocuk hastalandı mıydı tuz atardık ateşe ah ah ah diye eski garılar ahlarıdı” şeklinde söz etmektedir (83, 27.01.2016). Diğer uygulamaların neden ve nasıl yapıldığı sorulduğunda ise; “Gurşun dökerdik. Gurşunu eridirdik onu höyle suyun içine dökeridik. Kimin nazarı varsa onu deyiverirdi. Nazara dökeridik gurşunu. Bi de hocalara muska ettirirdik” şeklinde söz edilmektedir (Emine Karaaslan, Ahmetli Köyü, 56, 08.10.2016).

Nazardan korunma amacıyla takılan objeler bulunduğu gibi belirli kişilere yaptırılan büyü/tılsım amaçlı uygulamalar yer almaktadır. Bunlara yörelere göre farklı isimler verilmekte olup, araştırma bölgesinde “sanaka” tabiri kullanılmaktadır.

Gök boncuk, nazar boncuğu, üzerlik, at nalı, kaplumbağa kabuğu vb. gibi objeler nazarlık olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Ahmetli Köyü’nde nazara karşı kullanılan bir diğer obje de bir tür deniz kabuğudur (Cowrie).

Bu obje diğer Yörük guruplarının el sanatları içinde görülmesine rağmen, kayda değer çalışmalara az rastlanmaktadır. Burada denizden olukça uzak dağlarda yaşayan bir kültürel grubun deniz kabuğunu hangi maksatla kullandığı

Şekil 1 Nazara Karşı Kullanılan Deniz Kabuğu Örneği

sorusu akla gelmektedir. Bir diğerk merak konusu da nasıl temin ettikleridir. Bu soru için köyde yapılan görüşmelerde bu malzemelerin eskiden bu yana “çerçici” olarak isimlendirilen tedarikçiler tarafından köye getirilerek satıldığı ya da yerel pazarlarda bulunabileceği cevabı olmuştur.

Araştırmanın konusunu teşkil eden “çaltı boncuk” ise nazarlık olarak kullanılmaktadır. Doğayla bütünleşik bir yaşam süren Yörük kültürünün yaşam alanlarında yaygın olan "çitlik" (celtis australis) ağacından elde edilir.

Yörük yaşamında göçle, hayvan sürüleri mevsim ve koşullara bağlı olarak, bir otlak alanından diğerkine dolaştırılır. Sürülerin beslenmesi ve mevsimin tamamlanması göçün zamanını ve süresini belirleyen unsurlardır (Bates 2009:193-222). Hayvancılığa bağlı yaşam biçimi Türkiye'deki göçerlik tiplerini anlamamıza ve göçer yaşamla coğrafya arasındaki ilişkilere önemli katkılar sunar (Horzumlu 2014:13). Bu yaşam biçiminde bitki ve ağaçların kullanımı sınırsız denebilecek niteliktedir. Bu kullanımlar bazen araç gereç, boyar madde, bazen yiyecek, zaman zaman da tedavi maksatlıdır.

Dikenli bir çalı olarak nitelendirilen bu ağacın dallarından elde edilmektedir. İnanişaya göre güneş doğmadan dallar kesilir ve kesilen dallar elde şekillendirilir. Objenin ucuna küçük delikler açılır, tek olarak ya da gök boncukla yan yana dizilerek nazarlık olarak kullanılır.

Bu obje bir ipin ucuna takılarak korunması dilenen kişi, hayvan ve mekana takılmaktadır. Özellikle çocukların omuzlarına asılır. Hayvanlara da ve eskiden özellikle develerin boyunlarına asıldığı belirtilmiştir. Ayrıca çobanların kullandığı el aletlerinin malzemesi olarak da kullanımı görülmektedir (Artun 2014:362). Zaman içinde yaygın olarak yerini nazar boncuğuna bıraksa da Yörüklük

yaşamını deneyimlemiş kişiler halen söz etmekte ve kullanımına devam etmektedir. Bu uygulamanın halen Sarıkeçili Yörükler arasındaki kullanımına dair Horzumlu'nun saha çalışmasında bahsettiği üzere; bebek başta olmak üzere, çadırda, çuval kenarlarında, kaymak makinasının üzerinde, motorsiklet veya traktörde hatta süt bidonunda bile çaltı ağacından küçük tahta parçaları görülebildiği belirtilmektedir (2014:214). Çaltı boncuğun nasıl, kimler tarafından hazırlandığı ve takıldığıyla ilgili olarak; bunun çoban işi olarak adlandırıldığı belirtilmektedir. Bir ticari amaç güdülmeden nesilden nesile öğrenilerek yapılıp dağıtıldığı belirtilmiştir. Bu uygulama için “çaltıyı ufacık ufacık bıçakla erkekler ederdi, dizerdi, biz de dakaridik çocuklara” belirtmektedir şeklinde (Elif Çoban,83, 05.07.2016).

Şekil 2. Nazara Karşı Kullanılan Çaltı Boncuk Örneği1

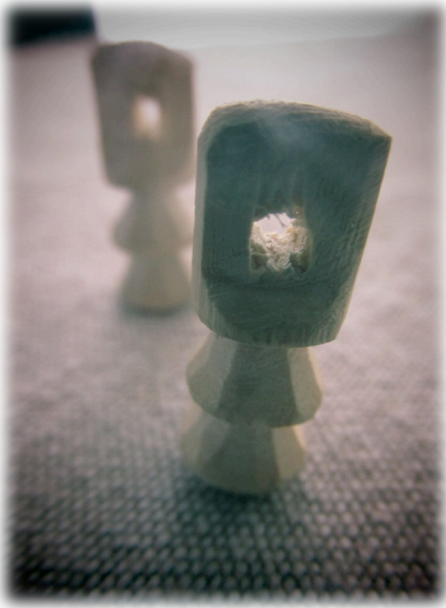
Şekil 3. Nazara Karşı Kullanılan Çaltı Boncuk Örneği2

Şekil 4. Nazara Karşı Kullanılan Çaltı Boncuğu Örneği3

Şekil 5. Nazara Karşı Kullanılan Çaltı Boncuğu Örneği4

Şekil 6. Nazara Karşı Kullanılan Çaltı Boncuk Örneği5

Şekil 7. Nazara Karşı Kullanılan Çaltı Boncuk Örneği6

SONUÇ

Bu çalışma ile; İzmir, Torbalı ilçesi Ahmetli Köyü'nde yapılan saha çalışmasında “çaltı boncuk”tan yola çıkılarak uygulandığı kültürün getirdiği özelliklerden bahsedilmiştir. Yörük/Türkmen kültürünün hayvancılık merkezli göçer yaşamında sembolize ettiği koruma kollama beklentisinin çaltı boncuk üzerinden uygulandığına değinilmiştir.

Hedeflenen, her kültürün geçmişten getirdiği bir birikimle şekillendirdiği kültüre özgülüğü, topluluklar arası kıyaslamalarla benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır. Bu özelliklerin belirleyicisi olan toplumsal yapı, din, inanışlar, coğrafya vb. önemli etkenlerdir. Bir topluluğun ve üyesi olan bireylerin her türden refleksi topluluğu tanımlamakta bir yöntem olarak ele alınabilmektedir.

İnsan varoluşunda (din, siyaset, ekonomi, bilim, aile, eğitim) tüm alanlarında merkezi bir rol üstlenen, toplumsal etkinlik biçimleri bulunmaktadır (Wulf 2004:231). Ritüeller, toplumların yaşamı, yerleri, zamanları, koşulları ve aşamaları arasındaki geçişlerinin düzenlemesine yardımcı olan tören, kutlama ve ayinsel davranış gibi merkezi etkinliklerdendir (Grimes

1990:178). Bunlar rastgele değildir. Aksine örgütlü ve sıkı sıkıya yapılandırılmıştır. Herkesin katılacağı tarzıdır ve topluca örgütlenilebilmektedir (Bates 2009:453). Ortak çıkarları yüzeye çıkarır. Farklılıkların üstesinden gelme, düzen yaratma ya da tam tersi potansiyel şiddeti kanalize etme gibi etkileri ortaya çıkarmaktadır. Bedensel/maddi iç ve dış dünya yaratmada etkili olabilmektedir (Grimes 1990:182).

Bu uygulamadaki çaltı boncuk taşınması, çalı ya da dikenin doğadaki savunma refleksinin sembolize edilerek, koruyuculuk görevinin bir obje üzerinden görüntüsü şeklinde yorumlanabilir. Yaşama dair tüm geçiş süreçlerindeki engelleyici etkilere maruz kalıp geçişi tamamlayamama kaygısı ve giderme çabası yatmaktadır. Tüm bu kozmolojik uygulamaların altında, varlığın doğanın mucizesi olan “ölümü ve yeniden doğuşu” (birth and re-birth) temsil ettiği düşünülebilir. Yani varlık biçimindeki değişimin farkındalığı ve bunun korunması içgüdüğü yer almaktadır.

KAYNAKÇA:

Acıpayamli O. (1962). "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet Ve İnanmalar", *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.Xx, S.1-2, S.2.

Artun, E. (2014). *Türk Halkbilimi*, Karahan Kitabevi, Ankara.

Bates, G. D. (1980). *Yoruk Settlement in Southeast Turkey*, New York: A.J.F. Bergin Publishers Book.

Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi*, Çev: Recep Özbay, BilgeSu Yayıncılık, Ankara

Candan, E., (2008), *Türklerin Kültür Kökenleri*, Sınırötesi Yayınları, İstanbul

Çıblak, N., (2004), *Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar*, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, S.15, ss.103-125.

Daugherty, P. S. (1997). *Body, Mind, And Metaphor: The Worldview Of Yörük Women of the Central Taurus Mountains of Turkey*, University of Pennsylvania.

Delaney, C. (1998), "The Rise and Demise of Village Life in Turkey." *Bilanço: Türkiye 'de Cumhuriyet 'in 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, II. Cilt: Ekonomi- Toplum- Çevre*. Ankara: ODTÜ. s:191-198.

Eroğlu, E. (2008). *Prizren Türk Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)*, Basılmamış Doktora Tezi Sakarya Üniversitesi.

Eröz, M. (1977). *Türk Kültürü Araştırmaları*, İstanbul, Kutluğ Yayınları.

Grimes, R. L. (1990). *Ritual Criticism Case Studies in Its Practice Essays on Its Theory*, University of South Carolina Press.174-190

Horzumlu, T, Hilal, A. (2014). *Konup-Göçmek, Yerleşmek ve Yaşamak: Sarikeçili'lerde Mekân ve Anlatı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Ögel, B. (2010) *Türk Mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.II, Ankara, 528-589.

Örnek S. V. (1995). *Türk Halk Bilimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.s.169-171

Wulf, C. (2004). *Tarihsel Kültürel Antropoloji*, Dipnot Yayınları, İstanbul

KAYNAK KİŞİLER

(Elif Çoban, Ahmetli Köyü, 83, 27.01.2016).

(Emine Karaaslan, Ahmetli Köyü, 56, 08.10.2016)

(Emine Bakır, Ahmetli Köyü, 86, 23.01.2016)